

Л. І. Шаповал (м. Полтава, Україна)

ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ЕТНОГРАФА-ДОСЛІДНИКА ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ

За характером емпіричного нагромадження та впорядкування джерел архаїчної культури до археологічних матеріалів наближаються етнографічні старожитності. Матеріали фольклористики, мистецтвознавства, історії нагромадили величезний обсяг знань з усної словесності, музичної, хорової, обрядової та інших видів народної творчості, мають найбільше значення для вивчення духовної й матеріальної культури, розвитку сімейно-шлюбних відносин. Цінні етнографічні і фольклорні пам'ятки зберігаються у понад ста історико-етнографічних музеях України, а їхні експозиції є важливим джерелом дослідження традиційно-побутової культури українського етносу. Особливу категорію етнографічних джерел складають образотворчі та графічні матеріали. Більш детальну інформацію для етнографа-дослідника містять малюнки на побутові теми, зокрема альбом Деля Фліза про побут і звичаї українців, дослідження О. Рігельмана «Летописное повествование о Малой России, ее народе и козаках вообще», де описані побут, зовнішній вигляд представників різних соціальних верств супроводжений 27 малюнками та офорти, картини Тараса Григоровича Шевченка.

Творчість Тараса Шевченка – дорогоцінний скарб, що підтримує християнина-українця впродовж усього життя, передається з покоління в покоління. Протягом тривалого часу прозова спадщина Кобзаря як об'єкт наукового дослідження залишалася другорядною. Завданням шевченкознавства на сучасному етапі є розгляд поетикальної специфіки в контексті української літератури ХІХ століття. У шевченкознавстві, яке бурхливо розвивається, умовно можна виділити кілька дослідницьких стратегій: академічно-раціоналістичну, нігілістичну, інтегрально-націоналістичну, постмодерністську та філософсько-екзистенційну. Як стверджує Василь Пахаренко «ці підходи химерно переплітаються між

собою, створюючи різноманітні модифікації. Найменш опрацьованою залишається філософська стратегія, хоча вона має давню історію»[6,с. 35] Враховуючи висновки Д. Фізера, Н. Хамітова, Ф. Шеллінга, Д.Чижевського, М. Гайдеггера, Е. Соловей в українській літературі й філософії явно переважає антропологічно-екзистенційний, есеїстичний, естетичний тип мислення, світопізнання. «Яскраво, він виявляється у творчості українського письменника-мислителя Т.Шевченка», – наголошує В. Пахаренко [6, с.38]. У Радянській Україні інтерес до Т. Шевченка з новою силою спалахнув на початку 1960-х років, саме підготовка до ювілею митця й розгортання в атмосфері політичної відлиги чергового національного відродження – шістдесятництва. І. Дзюба, М. Коцюбинська, Є. Сверстюк швидко очистили образ генія від соцреалізму, відродили до Шевченка інтелектуальне ставлення, представляли його як мислителя й патріота. На межі 1970-80-х років шевченкознавчі ідеї шістдесятників перегукувалися з набутками діаспорних авторів перетнулися в працях Л. Плюща і Г. Грабовича. На сьогодні в працях Ю. Барабаша, А. Бичко, І. Бичка, Г. Грабовича, М. Жулинського, О. Забужко, Н. Зборовської, П. Іванишина, Г. Клочека, М. Коцюбинської, Н. Михайловської, М. Моклиці, М. Наєнка, Є. Нахліка, Є. Сверстюка, В. Смілянської, Е. Соловей, Л. Ушкалова, Н. Хамітова, В. Яременка та інших авторитетних літературознавців і філософів виразно констатується філософська глибина, екзистенцій на своєрідність художнього світосприйняття Тараса Шевченка.

Прикметною особливістю зображення Кобзарем дійсності є бачення в ній проявів національного духу. «Образ митця у світі прози є органічним вираженням міфологеми поета-співця, який оспівує реальну дійсність», – зауважує Ганна Грибинюк [2, с.20]. У прозі, відтворюючи гармонійні зв'язки між прекрасною природою та людиною, Т. Шевченко показує дисгармонійність, коли на лоні чарівної, магічної природи з'являється нещасна людина – людина невольна. Природа стала земним раєм, де з'явилася дисгармонія, джерела якої – у соціальному устрої. А. Гумецька

зауважила: «Шевченків вимріяний краєвид – це хатина або село над Дніпром, зелені садки, гаї, поля та гори, степи та могили. Це той земний рай, який люди, точніше пани, занести» [3, с.106]. Особливо виразно контраст природи та соціуму виявляється в повісті «Варнак». Сюжет твору визначається оповіддю про непросту життєву долю головного героя – Варнака. Цей образ залежно від розвитку подій набуває певної еволюції: від месника, шляхетного розбійника до людини, яка розкалася, стала праведною. «У повісті головний герой і природа становлять єдине ціле. Цей зв'язок представлений пейзажами: бути тлом для зображення подій у творі, увиразнювати психічний стан героя, репрезентувати ідейно-змістове ядро повісті, а саме боротьбу двох сил – прекрасного й потворного, які впливають на долю Варнака, штовхаючи його від позитивного до негативного полюса буття», – стверджує Г. Грибинюк [2, с 20]. Відтворення казкового фрагмента є вмотивованим, оскільки Т. Шевченко метафоризує дійсність, що дає змогу досягнути її у всій складності, глянути на неї з філософського погляду, адже познайомившись із благородним старцем, автор почув історію про життєву трагедію. Свою оповідь Варнак розпочинає з дитинства, з місця, де він народився. Картини природи зумовлюють опис подій. «Опозиція між природним і соціальним розгортається в повісті «Варнак», зокрема через пейзажі. Вони постають тлом для зображення подій, увиразнюють психічний стан персонажа, репрезентують ідейно-змістове ядро повісті: боротьбу двох сил – прекрасного та потворного, що впливають на долю героя, штовхаючи його від позитивного до негативного полюсів буття», – наголошує Г. Грибинюк [2, с.21]. Загалом, характерною рисою українського пейзажу у творах митця є присутність людини, навколо якої природа створює доброзичливу ауру. Природа – ідеал простоти, здатний повернути людину до істини, допомогти їй відмовитися від усього негативного. Поневоле людина на лоні природи як вважає Тарас Шевченко є наслідком недосконалого соціального устрою.

У російсько-мовних повістях «Наймичка», «Варнак», «Княгиня», «Музикант», «Капитанша», «Несчастный», «Художник», «Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Шевченко зображує світ в усій його неповторності, багатогранності. «Природа в поета, як і в інших романтиків, постає своєрідною метафорою Бога, Краси, Гармонії, Досконалості, Добра, позначається іманентним характером», – наголошує Г. Грибинюк [2, с.18]. «Для Шевченка природа є щось підрядне людині, є резонатор або дзеркало людських переживань і, вдивляючись і вслухаючись в неї, людина чує і бачить тільки себе саму», – зазначає Л. Генералюк [1, с.206]. У прозі Шевченка відтворення природи має певні специфічні особливості. Л. Генералюк, аналізуючи пейзажі письменника, зазначала, що вони «спів мірні з внутрішньою суттю Шевченка, представляють портрет його душі в різні моменти життя» [1, с.210]. Н. Демчук зазначала, що письменник, зображаючи картини природи, «найчастіше стикається з проблемою прекрасного» [4, с. 21]. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» хати постають справжніми сільськими красунями, у чистих білих свитках, які підійшли до ставу помилуватися своєю красою. Персоніфіковано й пейзаж у повісті «Наймичка»: «Недалеко от Ромадановского шляху по правую сторону (едуци из Ромен) лежит широкая прекрасная долина, окруженная невысокими холмами, уставленными, как будто сторожами, столетними дубами, липами и ясенями, вдоль широкой долины извилисто вьется белой блестящей полосой Сулла. По берегам ее стоят, распустя свои зеленые косы, старые вербы и бересты. Вдоль берега Суллы растянулося большое село, закрытое темными зелеными садами» [2, с.19]. Для підкреслення краси рідного краю письменник вдається до пейзажного контрасту. У повістях письменник порівнює два протилежні пейзажі – український та російський. Він вдається до гармонійного поєднання світла й тіні, так званих закодованих символів: світло символізує собою прекрасне, а темне є уособленням усього потворного. У малярських пейзажах митця використовувалися переважно два кольори – білий і темно-

зелений. Таке поєднання барв символізує своєрідну інтеграцію двох світів – внутрішнього світу людини та світу природи («Наймичка», «Варнак», «Музикант», «Капитанша»). Вагоме місце в картинах Т. Шевченка посідає зображення сонячного світла, що підкреслює його красу. Будучи знайомим поетом, він відомий світові як видатний український художник. З під його пензля, граверського штихеля, офортної голки та звичайного олівця з'явилося багато довершених творів.

18 квітня 1840 року в Петербурзі з'являється друком перша збірка поета під назвою «Кобзар», рукопис якої до руки підготував Є. Гребінка. До книжки увійшло вісім творів: «Думи мої, думи мої..», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». У передмові до «Кобзаря» автор говорить «Щоб знати людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувати, то треба самому стати чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу» Присутність автора відчувається й у зображенні героїв повістей на тлі пейзажу. Шевченкові належить виняткова роль у згуртуванні передових сил української нації, у розвитку й формуванні свідомості українського народу. «Кобзар» вдало оспівує етнографічну минувшину. Олесь Гончар стверджував: «Муза Шевченкова в кріпацькій одежі, волаючи до людського сумління, до почуття справедливості, вона вперше введе в літературу натовпи тих безмірно покривджених людей, що населяють «Кобзар», всіх тих вдів, сиріт, таврованих варнаків, покриток, тих занапащених кріпацьких мадонн, що їх поет малює прекрасними навіть у їхньому горі, малює мовби пензлем великих майстрів Відродження» [9, с.9].

Головними персонажами творів Шевченка, зокрема в «Кобзарі» є дівчина, жінка, мати. Часто він говорить від їхнього імені, виступає в жіночій іпостасі. Іван Дзюба наголошує на «Шевченкову фемінність: « насправді «жіночий» характер самоотождення поета в окремих творах має причину просту, глибоку й вічну: жіноче начало – начало самого життя. Мати-земля. Мати-батьківщина. Мати-Україна: мати своїх дітей. А жіноча доля в

Шевченка – це від традицій народної поезії, від його особистої долі: пам'ять про матір і сестер, потреба в родинному теплі, сирітство, яке породжує особливе сприйняття материнства, жіночності» [8,с.16]. Емоційний і соціальний зміст жіночої долі надавався до того, що Тарас Шевченко створює першу велику поему – «Катерина». Тема зраженої дівчини або дівчини, яка не дочекалася свого милого, типово романтична тема. В «Катерині» трагічна доля героїні лягає на ширшу історичну перспективу. Доля занапащеної Катерини в очах майбутніх поколінь стала символізувати кріпосницьку долю України. В цьому відмінність Шевченкової поеми від інших – численних у світовій, особливо романтичній літературі творів про долю дівчини-жертви.

Робота Тараса Шевченка в Київській археографічній комісії давала можливість задовольняти авторські пізнавальні й творчі інтереси, допомогла збагатити уявлення про українську історію, виокремити регіональну етнографічну особливість земель, він зробив багато цінних фольклорних записів, мав нагоду професійно вправлятися в рисунку й малярстві. Добрим здобутком для нього були нові знайомства з людом ученим та мистецьким, кріпацьким. Шевченко віддавав перевагу спілкуванню з простими селянами, з челяддю в поміщицьких маєтках перед добірним панським товариством. Гнітючі враження мали етнографічні факти кріпосницького побуту: злидні закріпаченого села, самодурство неосвічених кріпосників і фарисейство поміщиків, покірливість селянства, неосвіченість або верхоглядство освічених верств, які зневажали рідну мову й традиції народної культури.

Зазначимо, що Шевченкове слово відтворює історичну подію, факт етнографічними та естетичними засобами, щоб спочатку зруйнувати стереотипи їхнього сприйняття, а потім цю подію чи факт подати в новій інтерпретації. Виміри історії, традиційної культури, їхнє свідоме зіткнення у Шевченка спрямовані на витворення цілісного уявлення про ту чи іншу подію, явище, постать. Як зазначають І. Дзюба та М. Жулинський «Шевченкові події, описи мовби огортаються духовною енергією

внутрішнього вгадування –пізнання ним істинних глибин і змісту історичних явищ та процесів. Так у поемі «Гайдамаки» поет повертає події минулого трагічною стороною і переосмислює враження й «свідчення» учасників Коліївщини. Він перериває плин історичної оповіді, щоб, вплітаючи в її тканину глибокі аналогії, асоціації там власний оцінювальний погляд, створити рухливу систему художніх зв'язків, яка, народжує нові сприйняття й оцінки» [10, с.18]. Слід наголосити, що Шевченкова поезія та проза стала важливою складовою духовної культури українського народу. Поет залишив заповіти синам рідної землі і серед них: «Свою Україну любіть, любіть її... Во время люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть» [10,с.65].

В 1843 році Шевченко побував на Полтавщині у приятеля і товариша по Петербургу Є. Гребінки – власника хутора Убіжище, який привіз молодого художника і поета на іменний бал поміщиці Т. Волховської, який вона давала щороку в своєму маєтку в селі Мойсівка. Його зустрічали із захопленням як національного поета. Поет знайомиться з такими діячами української літератури, науки і мистецтва як О. Афанасьєва-Чужбинського, О. Капністом, М. Маркевичем, Я. де Бальман, М.Башиловим, В. Закревським, П. Лукашевичем. У Мойсівці він зустрів Ганну Закревську – любов свого життя. В Україну Шевченко привіз альбом, започаткований в Академії мистецтв, де малювалися ескізи офортів для «Живописної України».

Великі творчі заміри Шевченка живуть на сторінках його відомих на сьогодні п'яти альбомів-записників для малюнків, ескізів і записів. Мрія побачити Україну збуджувала його творчу уяву і нетерпеливо зазивала відтворити образ рідного краю в серії офортів «Живописна Україна». До етнографічно-образотворчого ряду джерел відносимо офорти «У Києві», «Видубицький монастир», «Судня рада», «Казка», «Дари в Чигирині 1649 року», «Старости», котрі надруковані у 1844 році у першому виданні «Живописної України ». На жаль, Тарасу Григоровичу не пощастило повністю здійснити свій задум, проте знайшлися послідовники його ідеї. Л. Жемчужников підготував альбом, використавши в ньому крім офортів

Шевченка, свої офорти та твори інших художників: І.Соколова, О. Бейдемана, В. Верещагіна, К. Трутовського. Всього виготовлено 49 офортів, надрукованих у вигляді ілюстрованого додатка до українського місячника «Основа», що виходив у Петербурзі у 1861-1862 роках. Справу Т. Шевченка, Л. Жемчужникова продовжила російська художниця К. Михальцева, яка мандруючи Україною, вивчала народний побут, звичаї та традиції її жителів. Наслідком таких мандрівок став альбом офортів «Наброски из поїздки по Малороссии 1882 года». Традиція відтворення українських етнографічних старожитностей в малюнках та офортах не згасала у подальші роки.

Шевченкові альбоми, картини, офорти, поезія та проза – мистецько-літературні свідчення творчого життя художника, поета, які виявляють його зацікавлення історією, етнографією, археологією, фольклором, краєзнавством. Це унікальна скарбниця, що зберігає можливості для пізнання життєвої й творчої долі Тараса Григоровича Шевченка, його мистецьких замірів і поривань, захоплень і зацікавлень, надій і бажань, його нереалізованих прагнень, які були жорстоко обірвані й не відкрили вповні колосальних можливостей духовної реалізації національного генія.

Список літератури:

1. Генералюк Л. Візуальна концепція гармонії у творчості Т.Шевченка / Л.С.Генералюк // Т.Шевченко і народна культура: Зб. праць міжнародної XXXУ наукової Шевченківської конференції, 20-22 квітня 2004 р.: У 2 кн. – Черкаси: Брама, 2004. – Кн.1. – С.204-211.
2. Грибинюк Г. Мікропоетика пейзажу в прозі Т. Шевченка (на матеріалі російсько-мовних прозових творів Т.Шевченка) // Українська мова та література. – № 3, лютий 2013. – С.18-21.
3. Гумецька А. Природа в поезії Т.Шевченка – звук, колір, символ / А.Гумецька // Світи Т.Шевченка. Зб.ст.до 185-річчя: У 2т. – Нью-Йорк, Львів,2001. – Т.2. – С. 103-122.

4. Демчук Н.Р. Пейзаж у прозі Т.Г.Шевченка (мікропоетика опису в системі екстервентного психологічного аналізу) / Демчук Н.Р. – Львів: ЛДУ, Літопис. – 46 с.
5. Дзюба І. Тарас Шевченко . Життя і творчість. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 720с.
6. Пахаренко В. Філософське шевченкознавство: джерела та перспективи // // Українська мова та література. – № 3, лютий 2013. – С.35-40.
7. Романовська Г. Кобзар у полоні жіночих чар. Літературний вечір до дня народження Т.Шевченка // Українська мова та література. – № 3, лютий 2013. – С.25-30.
8. Шевченко Тарас Вибрана поезія. Живопис. Графіка / Упоряд., авт.. прим. С. Гальченко; вступ. Ст.. І.Дзюби. – К.: Мистецтво, 2007. – 608 с.
9. Шевченко Т.Г. Кобзар. Вступна стаття О.Гончара. – К.: Дніпро, 1980. – 613 с.
10. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський(голова) та ін.. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1:Поезія 1837-1847 / Перед. Слово І.М. Дзюби, М.Г. Жулинського. – 784 с.